

KULTURVÄRDEN

PRAKTFULLA KARLSKRONA
Flottans huvudbas i 250 år

FÄNGSLANDE FJÄLLMASSIV
Makalösa vyer i Lapponia

HAN RÄDDAR LINDARNA
Parkspecialistens plan

K

BROTTPLOTS BORGHAMN
En hård historia

MÖTESPLATS I VÄST
House of Sweden firar jämnt

DEN FÖRSVUNNA STADEN
Birkas uppgång och fall

Sveriges fantastiska

VÄRLDSARV

VÅRT STRÅ TILL STACKEN

HÅLLBARHET ÄR ORDET i tiden för många företag och organisationer i dagsläget. För Statens fastighetsverk ligger det naturligt i själva uppdraget – att bevara och utveckla vår del av det statligt ägda kulturarvet för kommande generationer. Vi är därför särskilt glada att ha ”vår” minister, Per Bolund, som krönikör i ämnet i det här numret.

Kulturvärdens bidrag till begreppet hållbarhet handlar om att dela med sig av den kunskap som finns inom Statens fastighetsverk och att visa och berätta om de människor och miljöer som på olika sätt drar sitt strå till stacken.

I det här numret slår vi även ett slag för Sveriges bidrag till Unescos lista på världsarv. Det är unika miljöer av vitt skilda slag som på olika vis utmärker sig bland världens natur- och kulturskatter. Vi besöker också en av våra leverantörer, Borghamns stenbrott, som har levererat sten till många kulturfastigheter sedan urminnes tider. Slutligen uppmärksammar vi viktig trädvård och passar på att gratulera House of Sweden i Washington D.C. på tioårsdagen.

Trevlig läsning önskar vi i redaktionen!

MIA FERNLUND
chefredaktör

FOTO SFV

Nio kyrkor under lupp

För drygt ett år sedan blev Statens fastighetsverk stolt förvaltare av nio speciella kyrkor. Olle Nylind, kulturarvsspecialist vid SFV, vad är det som är så speciellt med dessa?

– Det är nio medeltidskyrkor som Riksantikvarieämbetet (RAÄ) överlätit till oss vid årsskiftet 2015. De har ett stort kulturhistoriskt värde och SFV har nu ansvaret för att de bevaras och vårdas.

Och vad är det ni har gjort nu i sommar?

– Eftersom kyrkorna är nya för oss så har vi gjort besiktningar på plats tillsammans med våra förvaltare och med personer som arbetat med kyrkorna under RAÄ:s tid. På sikt har vi ambitionen att ta fram vårdprogram för var och en av fastigheterna men i dagsläget har vi inga resurser för det. Arkitektpraktikanten Beatriz Bandeira har under sommaren tagit fram ett underlag med fastighetsuppgifter och historik som kan ligga till grund för framtida vårdprogramarbete och användas vid det kyrkoseminarium vi ska ha i höst med förvaltare och andra berörda.

Vilka kyrkor är det vi pratar om?

– Det är Araslövs kyrka, Arnö kyrka, Brunneby gamla kyrka, Dädesjö gamla kyrka, Enångers gamla kyrka, Källa gamla kyrka, Risinge gamla kyrka, Suntaks gamla kyrka och Trönö gamla kyrka.

MIA FERNLUND

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2016

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med nio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare

Ann-Charlotte Spegel-Berg

Chefredaktör Mia Fernlund

Redaktionell produktion

Intellecta Corporate

Redaktör Johan Wickström

Art Director Tobias Rydén

Korrektur Helena Walldow

Texter Anna Margaretha

Alströmer, Mats Carlsson-

Lénart, Mia Fernlund, David

Grossman, Elisabet Lorenz

Werner, Kristin Mörck, Anna

Strömberg, Johan Wickström

Foto Melker Dahlstrand,

Göran Ekerberg, Christer

Hermansson, Åke E:son

Lindman, Jeppe Gustafsson,

Mattias Johansson, Kristian

Pohl, Hermine Werner

Illustrationer Veronica

Ballart Lilja, Tzenko Stoyanov

Repro Turbin

Tryckeri Norra Skåne Offset

www.sfv.se

issn 1104-845x

Omslaget

Befästningstornet Godnatt

i Karlskronas inlopp.

Foto: Mattias Johansson

Kontakta oss

Kundservice www.kulturvarden.prenservice.se eller 0770-457 152

Redaktionen kulturvarden@sfv.se eller 010-478 70 00

Postadress Kulturvärden, Box 2263, 10316 Stockholm

FOTO MELKER DAHLSTRAND

6

**TRÄDKRAMAREN
I SKOKLOSTER**
*Anders Glassel
räddar lindarnas liv*

FOTO VISIT KARLSKRONA

16

**PRAKTSTADEN
I STORMAKTEN**
*Så skapades örlogsstaden
Karlskrona på en öde ö*

FOTO MELKER DAHLSTRAND

26

**LIVET UNDER
VIKINGATIDEN**
*Följ med till världsarvet
Birka och Hovgården*

FOTO JEPPE GUSTAFSSON

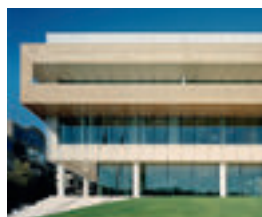

34

HUGGET I STEN
*Från Borghamn kommer
stenen i vårt kulturarv*

NYHETER 4
*Norra valvet i ny prakt
efter restaureringen*

UTSIKT 10
*House of Sweden
firar tio år*

VÄGVISARE 12
*Få koll på Sveriges
15 världsarv*

LAPONIA 24
*I skuggan av gummans
fjällmassiv*

ANEKDOTEN 32
*Möt stammodern till
Europas kungabus*

FOTO HERMINE WERNER

Besök arvet efter Tre kronor

DET PRAKTFULLA NORRA VALVET på Kungliga slottet i Stockholm har de senaste åren genomgått en varsam restaurering och är nu åter öppet för besökare. Valvet är en av få delar av slottet som härstammar från den äldre medeltida borgen Tre kronor och som överlevde den stora branden 1697. Arkitekten Nicodemus Tessin den yngre stod för ombyggnaden efter branden och inlemmade då Norra valvet i sin vision om ett nytt slott, inspirerat av italiensk byggnadskonst.

– Många skickliga hantverkare har varit involverade i processen. Det är ett vackert valv som vi nu har färdigställt, säger Lotta Günther, fastighetschef vid Statens fastighetsverk.

FOTO SFV

SITT FINT PÅ RIDDARHOLMEN

ARBETET MED ATT försköna och förbättra utemiljön på Riddarholmen har gett gott resultat. Nu kan besökare bland annat sitta bekvämt på den platsbyggda bänk som uppförts nedanför Sparreska palatset. De ekar som på 1800-talet planterades på Visingsö för att användas till skeppsbygge har istället för att gå till sjöss fått bidra med trä till de nya sittplatserna.

FOTO MATTIAS JOHANSSON

VÄRLDSARVET FÅR UTVECKLINGSPLAN

ÄNDA SEDAN KARLSKRONA blev världsarv i slutet på 1990-talet har det funnits ett samarbete mellan de olika fastighetsägarna och intressenterna om hur staden ska marknadsföras. Nu har Statens fastighetsverk, den största förvaltaren av världsarvet, tecknat ett tioårigt utvecklingsavtal med Karlskrona kommun.

– Det är mycket som kommer att hända. Vi vill att världsarvet Karlskrona får ett större och tydligare innehåll, säger Anders Magnusson, fastighetschef på SFV.

Andra samarbetspartners i utvecklingsarbetet är Fortifikationsverket, Karlskrona kommun, länsstyrelsen, Blekinge läns museum, Statens maritima museer och hela besöksnäringen i regionen. Läs mer om Karlskrona på sid 16–23.

FOTO SFV

RESIDENSETS NYGAMLA KOSTYM

I APRIL PÅBÖRJADES fasadrenoveringen av Härnösands gulputsade residens. Samtidigt väcktes frågan om inte byggnaden, som invigdes 1790 och då var klädd i ljus puts, borde få återgå till sin originalkulör.

Nu har beslutet tagits, och under sommaren har åtta provblandningar tagits fram för att rätt nyans ska kunna fastställas.

Läge att ankra

VÅGORNA SLÅR HÅRT mot de hala klipporna i Hamneskär utanför Marstrand. Nu kan fler upptäcka denna lilla pärla, en av Bohusläns vackraste öar. Här har Heidenstamfyren Pater Noster lyst upp för sjöfarare från 1868 – med ett uppehåll mellan 1977 och 2007.

I somras invigdes en 20 meter lång pir, som tar emot såväl turbotåtar som privatbåtar med upp till tre meters djupgående. På land finns även en nyanlagd tillgänglighetsanpassad gångväg, för den som till exempel har rullstol eller barnvagn.

Den nya piren är ett samarbete mellan Statens fastighetsverk och Pater Nosters vänner, som bidragit med en miljon kronor. På den lilla kronoholmen finns även ett pensionat och en konferensanläggning.

TEXT: JOHAN WICKSTRÖM

Anders Glassels fötter dinglar bekvämt från en av Skoklosters 150 parklindor.

Lindarnas RIDDARE

I snart 300 år har lindallén skänkt prakt utanför Skoklosters slott. Nu tas skotten från de gamla träden till vara för att användas i framtidens lindallé. Tidens tand ska kännas även i växtligheten, menar kulturarvsspecialisten Anders Glassel på SFV.

TEXT David Grossman FOTO Melker Dahlstrand

Ett fast grepp i stammen och ett vigt skutt. Sedan är han uppe i trädet, en gammal mäktig parklind som antagligen är minst fem gånger äldre än klättraren. – Jag har alltid älskat att klättra i träd och det känns säkrare än att stå på stege, bedyrar Anders Glassel när han sitter uppflugen på en gren.

Hans entusiasm är påtaglig och hade den gamla linden kunnat besvara kärleken skulle mannen i trädet säkert fått en rejäl trädskram, för det är till stor del tack vare Anders Glassel, kulturarvsspecialist landskap och park på Statens fastighetsverk, som detta färade träd och övriga 150 parklindor fortfarande står kvar i parken vid Skoklosters slott. Det fanns för

fem år sedan tankar om att göra en ”nystart” som innebar att alla gamla lindor skulle ersättas av nya träd.

Att man över huvud taget övervägde en så drastisk åtgärd får till största delen skyllas på dem som ansvarade för slottet under 1800-talet. Då, under påverkan av en mer fri syn på hur trädgårdar skulle förvaltas, lät man de tidigare hårt hamlade träden växa fritt. Träden orkade inte med de allt större grenverken och blev instabila. En del av lindarna har nu nästan bara ”skalet” kvar, men inne i håligheterna har träden under årens lopp sett till att bilda rötter som har ombildats till stabiliserande stammar som en sorts armering. Även naturen tycks ha en rehabavdelning.

Till råga på allt kom någon senare på att trädens håligheter kunde fyllas med betong, det för att hindra att

Anders Glassel vid
"barnkammaren", en
inhägnad där framtidens
alléträd växer upp.

»Omgivningen ska leva i symbios med byggnaderna.«

regnvatten kom ner i stammen. Resultatet blev förstås det motsatta – fukten stannade kvar och ökade risken för röta.

Så var läget 2011 då Anders Glassel som tämligen nyanställd på SFV medverkade i ett seminarium om lindalléernas framtid.

– Helt avgörande för mig var frågan om träden fortfarande var biologiskt vitala vilket arboristerna bedömde. Det blev också utgångspunkten för hur vi skulle arbeta, berättar Anders Glassel.

Då föddes det som han kallar för Skoklostermodellen. Grundteserna är att de gamla träden som har stora kulturhistoriska och naturmiljövärden ska behållas så länge som möjligt och träd som måste tas bort ska ersättas av nya plantor som hämtas från de gamla. Ett slutet kretslopp som är hållbart och dessutom billigare än att fälla och plantera nytt.

Nu är inte lindarna solitärer i detta landskap och för en kulturarvsbevarare som Anders Glassel är det viktigt att besökarna på Skokloster får en känsla av historiens gång.

– Vi får en blandning av gamla och nya träd där höjd och beskärning speglar hur man skött träden under åren. Jag vill inte ha en nyanlagd barockträdgård eller tillföra nya tidsskikt. Autenticiteten är viktig för en unik plats som denna, omgivningen ska leva i symbios med byggnaderna, menar Anders Glassel.

RUNT NÅGRA AV de äldsta träden växer skott upp som vid en första betraktelse ser ut som orensat sly som slarviga trädgårdsmästare lämnat efter sig. Men så är det förstås inte. Skotten, eller egentligen avläggare, är framtidens alléträd och de flyttas efter en tid till "barnkammaren", en inhägnad som byggts knappt hundra meter från slottet. Här drivs de upp till lämplig storlek, cirka 3–4 meters höjd, innan det är dags att bli alléträd i många hundra år. Just nu finns det 130 plantor på lager så någon risk för att man står utan är det inte.

– Med den här metoden ser vi till att alla nya träd härstammar från de gamla. Och, tillägger Anders Glassel, det blir mycket billigare än att köpa in träd från en plantskola.

Vi går förbi en stor bok vid slottets västra gavel som Anders Glassel är lite orolig för. Kanske måste trädet så småningom fällas. På en plats som Skokloster med många besökare kan man inte ta några säkerhetsrisker. Det är därför som man med jämna mellanrum låter arborister undersöka trädens skick. Idag finns avancerad teknik, en sorts ultraljud, som gör att det går att upptäcka röta och håligheter.

Regelbunden beskärning minskar också risken för att svaga delar av träden ger vika.

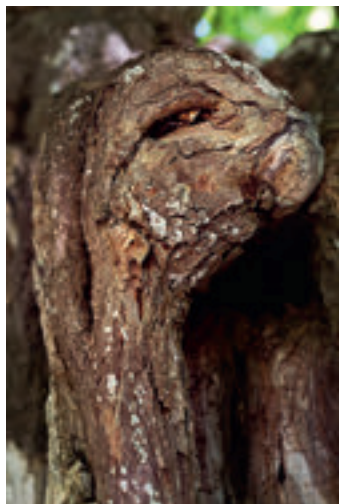
– Vår plan är att de hamlade parklindarna i alléerna ska beskäras vart femte år och nästa år är det åter dags. Då blir det mer barockkänsla här, konstaterar han.

Helt tuktade trädgårdar är inte det han uppskattar mest.

– Jag uppskattar en anläggning med patina, där man kan se tidens tand i såväl växtlighet som i byggnader. Gamla hus med slitna dörrhandtag och gamla träd är vackra, tycker Anders Glassel. *

SÅ VÅRDAS LINDARNA PÅ SKOKLOSTER

- Ingen konflikt mellan natur- och naturmiljövärden.
- Träden behålls så länge som möjligt.
- De hamlas vart femte år.
- Grenarna som tas ner blir flis som läggs på marken för att bevara fukt och skapa attraktiv miljö för daggmask.
- Fordonstrafiken begränsas så att marken inte blir för kompakt.
- Avläggare från de äldsta träden rotas och planteras när de uppnått rätt ålder.
- Avläggarna planteras i en plantskola inom fastigheten.
- Acceptans för att träden har olika ålder och inte optimal tillväxt.

LINDAR FRÅN 1684

De första lindarna levererades till Skokloster 1684 av kungliga trädgårdsmästaren Christian Horleman, farfar till arkitekten Carl Hårleman som färdigställde Stockholms slott. Den sammanhängande allén med dubbla rader av lind som finns kvar i parken blev klar först efter 1734. Från början hade träden en höjd på mellan 2,2 och 2,4 meter så att man från paradgången i slottet skulle kunna se ut över landskapet. Nu är de gamla träden ungefär 7 meter höga.

UTSIKT: HOUSE OF SWEDEN

Sten, glas och ljus trä möter besökare vid House of Sweden, som ligger i ett av Washingtons mest attraktiva lägen.

En levande mötesplats firar tio år

DET SKULLE BLI något helt nytt. Något som utstrålade svenska värderingar och kvaliteter. En byggnad där beställarna ville bygga in värden som demokrati, öppenhet och jämlikhet och där arkitekten tänkte sig huset som en spånampa i den svenska sommarnatten. Ljus som silar genom träfibrerna, öppenhet mot landskapet utanför, närhet mellan makt och människa.

House of Sweden i Washington DC stod klart för tio år sedan. I oktober 2006 invigdes det med pompa och ståt. Då hade Statens fastighetsverk (SFV) arbetat i många år, först för att få tag på tomten, sedan för att få bygga enligt ritningarna som vann den utlysta arkitekttävlingen. Arkitekterna Gert Wingårdh och Tomas Hansen tog hem priset.

SÅVÄL FÖRBEREDELSENA SOM själva byggnaden har bjudit på många utmaningar. När huset stod klart medförde det vackra vattennära läget att det uppstod återkommande problem med översvämningar på den före detta sumpmarken. Det varma och fuktiga sommarklimatet samt det nyckfulla vinterklimatet krävde elberoende installationer för att göra huset till en bra arbets- och mötesplats.

House of Swedens inifrån belysta glasfasader med mönster av tryckt trä är ett av husets främsta signum. Idag är belysningen utbytt till LED, elen är vindkraftsproducerad, Event Center bedriver en grön verksamhet och hållbarhet är en självklarhet. Ambassaden bedriver en uppskattad utställningsverksamhet i de offentliga delarna av huset och delar eventytorna med besökare och hyresgäster i husets kontorslägenheter.

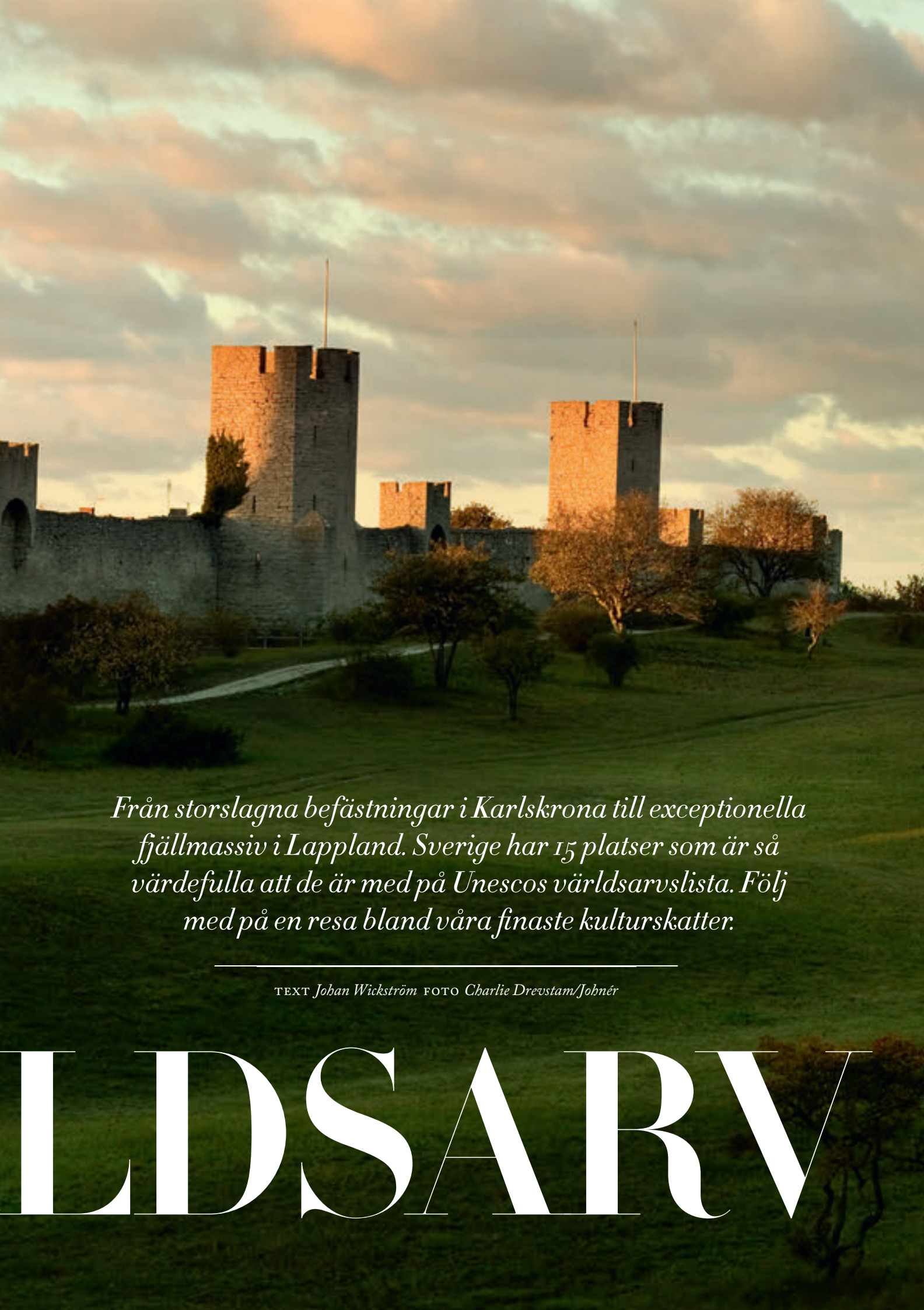
Det är ett levande hus. En öppen och ljus mötesplats på bästa läge i en av världens mäktigaste städer. Precis som så många önskade.

ELISABET LORENZ WERNER

Hansestaden Visby med sin imponerande ringmur är ett av Sveriges världsarv.

VÄR

Från storslagna befästningar i Karlskrona till exceptionella fjällmassiv i Lappland. Sverige har 15 platser som är så värdefulla att de är med på Unescos världsarvslista. Följ med på en resa bland våra finaste kulturskatter.

TEXT Johan Wickström FOTO Charlie Drevstam/Johnér

LD SARV

»Världsarv är så betydelsefulla att de är en angelägenhet för hela mänskligheten.«

Det började med Krakows gamla stadskärna, Yellowstones nationalpark, Galapagosöarna och ytterligare nio platser. Året var 1978 och världen hade fått sina första tolv världsarv, det vill säga kultur- och naturarv som är så betydelsefulla att de är en angelägenhet för hela mänskligheten.

Sex år efter att FN-organisationen Unescos världsarvskonvention antogs 1972 påbörjades alltså listan med världsarv som till dags dato uppgår till drygt 1 000 i drygt 160 länder. Femton av dem ligger i Sverige.

Som världsarv är de garanterade skydd och bevarande för all framtid.

– Det finns en lång historia bakom världsarvskonventionen. Bakgrunden är massförstörelsen av natur- och kulturmiljöer. Det fanns ett behov av att gemensamt skydda särskilt värdefulla miljöer, säger Jan Turtinen, utredare på Riksantikvarieämbetet.

Sverige skrev under konventionen 1985 och fick sitt första världsarv 1991, Drottningholms slottsområde – ”det bästa exemplet i Sverige på ett kungligt 1700-talsresidens” enligt världsarvskommitténs motivering.

Men att Drottningholm kom först betyder inte att det är det viktigaste arvet. Det finns ingen rangordning bland världsarven: de egyptiska pyramiderna är inte mer värda än, säg, Engelsbergs bruksmiljö som kom med på listan 1993.

VAD INNEBÄR DET då att vara ett världsarv? För att kunna utses ska platsen ha universella värden (så kallade ”outstanding universal values”). Världsarvskommittén har ställt upp tio kriterier för att kunna komma ifråga. Minst ett av dem måste uppfyllas.

Det kan till exempel vara en speciell bosättning, en stilbildande byggnad eller en plats som bär på ett unikt vittnesbörd om en tradition eller civilisation. Det kan också vara en plats som varit särskilt viktig

i utvecklingen inom arkitektur, konst eller teknik.

Ett av de senaste svenska tillskotten till den svenska världsarvslistan är till exempel Grimetons radiostation utanför Varberg, som är ett exempel på de tekniska landvinningarna under 1920-talet. Men världsarven kan även spegla byggnadstraditioner, som till exempel Hälsingegårdarna, som kom med på listan 2012. Ett världsarv kan även vara ett naturområde eller ett område med både höga natur- och kulturvärden, exempelvis Lapponia.

I SVERIGE FINNS ingen speciell lag för världsarven utan de skyddas av befintlig lagstiftning, till exempel Kulturmiljölagen och Miljöbalken. Det övergripande ansvaret för världsarvskonventionen i Sverige ligger på Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Men det löpande arbetet sköts av andra aktörer, som till exempel länsstyrelsen, kommunen eller Statens fastighetsverk.

Statens fastighetsverk förvaltar fastigheter och miljöer i åtta av de femton svenska världsarven (se karta intill).

– Vi tilldelas inte några särskilda medel för att sköta världsarven, men vi tar en aktiv roll för att bidra till en hållbar utveckling på de här platserna och göra dem tillgängliga för besökare, säger Lena Flodin, kulturarvsspecialist och världsarvssamordnare på Statens fastighetsverk.

VÄRLDSARV I KORTHET

Världsarvskonventionen antogs 1972 i Paris.

Idag finns 1 052 världsarv i drygt 160 länder. 814 kulturminnen, 203 naturminnen och 35 med både natur- och kulturvärden.

Ett världsarv är ett kulturminne eller naturminne som är så värdefullt att det är en angelägenhet för hela mänskligheten.

Alla världsarv finns samlade på: whc.unesco.org/en/list/

ALLA LÄNDER KAN nominera nya världsarv som går till Unescos världsarvskommitté för beslut. Världsarvslistan blir allt längre, och Sverige och andra länder har infört en ganska strikt linje på senare år. En viktig orsak är att det finns en obalans bland världsarven där europeiska platser dominerar.

I dagsläget finns bara en svensk kandidat på listan över potentiella världsarv: ett urval av de platser som var viktiga för uppkomsten av den systematiska biologin under 1700-talet, som är ett speciellt kulturarv då det är spritt i många olika länder. I Sverige ingår platser där Carl von Linné var verksam. *

6. *FALUN OCH KOPPARBERGSLAGEN*

Ett unikt minne över Sveriges tidigaste historia som industrination.

4. *HÖGA KUSTEN*

Inte på någon annan plats i världen har landhöjningen efter en period med inlandsis varit så stor som vid Höga kusten.

11. *HANSESTADEN VISBY*

En av de mest kompletta av Östersjöområdets befästa handelsstäder från tidig medeltid.

9. *DROTTNINGHOLMS SLOTT*

Sveriges första världsarv. En av Europas bäst bevarade barockteatrar.

1. Struves meridianbåge
Fyra av den tysk-ryske astronomen Struves mätpunkter finns i Sverige.

2. Gammelstads kyrkostad
Den största bevarade kyrkstaden i norra Skandinavien. Här finns drygt 400 kyrkstugor.

3. Lapponia
Sveriges till ytan största världsarv, som har både natur- och kulturvärden (sid 24–25).

5. Hälsingegårdarna
En unik kombination av timmerbyggande och folkkonsttradition från 1700- och 1800-talen.

7. Engelsbergs bruk
Anläggningen visar hur järnhanteringen växte fram och utvecklades under 1700- och 1800-talen.

8. Birka och Hovgården
En av de mest välbevarade handelsplatserna i norra Europa under vikingatiden (sid 26–31).

10. Skogskyrkogården i Stockholm
En gravplats där byggnaderna är perfekt sammansmälta med naturen.

13. Örlogsstaden Karlskrona
Världens bäst bevarade och mest kompletta örlogsstad (sid 16–23).

14. Grimetons radiostation
Välbevarat exempel på ett telekommunikationscentrum från 1920-talet.

12. SÖDRA ÖLANDS ODLINGSLANDSKAP
Unikt kultur- och naturlandskap som människan nyttjat i tusentals år.

15. Hällristningarna i Tanum
Europas största koncentration av hällristningar, runt 500 stycken.

Kung Karl XI var bara 24 år när han 1679 fick ge namn åt Sveriges nya stolthet, örlogsstaden i det av Sverige ett par decennier tidigare erövrade Blekinge. Statyn av honom på Stortorget blev riktigt känd i och med Selma Lagerlöfs klassiska Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige.

Örlogsstaden
**CARLS
CRONA**

När Carls Crona anlades 1679 var det för att Sverige skulle kunna härska över hela Östersjön. De storslagna stadsplanerna förverkligades endast delvis. Men nästan 340 år senare minner världsarvsförklarade Karlskrona om hur Sveriges tredje största stad snabbt skapades på en nästan öde ö.

TEXT Mats Carlsson-Lénart FOTO Mattias Johansson

Knappast någon annanstans i världsarvet Karlskrona är känslan av historia så stark som på Drottningkärs sjökastell. När man vandrar runt på vallarna och ser ut över det strategiska inloppet till Karlskrona är det lätt att känna sig förflyttad till 1700-talet.

Karlskrona blev utnämnt till världsarv 1998 – som ett exempel på en planerad europeisk örlogsstad som dessutom tjänat som förebild för liknande städer i andra länder.

En som förmodligen vänt sig i sin grav om han fått höra talas om detta är Vitus Andersson, som med sin familj var den östblekingska ön Trossös enda invånare innan Karl XI dök upp på ön 1679 för att grunda en ny svensk storstad – den nya huvudstationen för flottan i ett Sverige som nyligen erövrat Blekinge, Skåne, Halland och Bohuslän och vars stormaktsvälde omfattade stora områden på andra sidan Östersjön, i nuvarande Baltikum och Nordtyskland.

När Vitus Andersson föddes på Trossö år 1631 låg den höglänta ön i den danska socknen Augerum, nästan så långt österut man kunde komma i det gamla Stor-Danmark. Men 27 år gammal tvingades Vitus och alla andra blekingar att bli svenskar, efter freden i Roskilde 1658. Vad Vitus Andersson ansåg om det är okänt men när Blekinges nya herrar ville göra örlogsstad av hans ö blev han rasande.

Konflikten mellan Vitus Andersson och svenska kronan slutade med att Vitus sattes i fängelse och marken tvångsinlöstes. Enligt folklig tradition uttalade Vitus Andersson en

förbannelse över ön, vilket bland annat nämndes 1790 efter att staden samma år både brann och drabbades svårt av pest.

En stad blev det i alla fall och inte vilken som helst utan en barockstad med breda gator och monumentala byggnader. Karlskrona planerades storstilat och de flesta av de byggnadsverk som idag ingår i världsarvet byggdes eller i varje fall byggdes ursprungligen under stadens första dryga 100 år, då Karlskrona snabbt växte från ingenting till Sveriges tredje stad. Inspiration och idéer hämtades troligen från två ledande europeiska örlogsstäder: Rochefort i Frankrike och Chatham i England.

Från hela det svenska stormaktsväldet kom folk för att bygga upp Carls Crona. Tyskarna var så många att de fick en egen kyrka, idag kallad Trefaldighetskyrkan. Från Finland kom kadrar av kompetenta timmermän och andra marina hantverkare.

Även från fjärran länder invandrade tidigt människor till den nya stad som vuxit upp i östra Blekinge. Ny forskning visar att både judar och turkar var verksamma i staden redan i början av 1700-talet. Strax efter kom folk med rötter på de brittiska öarna, till exempel välkända skeppsbyggare som af Chapman och Sheldon.

I Carls Crona skulle det både byggas och baseras örlogsfartyg. Hamnen på Trossös sydsida var isfri och en bra utgångspunkt för sjötåg till olika delar av södra Östersjön. Varvet hade

god tillgång på råvara i det ekrika Blekinge och övriga delar av det nya Sydsverige.

En avancerad anläggning växte fram, bland annat väckte varvets stora torrdoccka internationell uppmärksamhet, insprängd som den var i berg och med handdrivna pumpar för att torrlägga dockan. Stiliga byggnader uppfördes för att husera modellkammare, mönstersalar med mera.

Flottans högsta ledning Amiralitetskollegium (tidigare kallat Amiralitetet) flyttades 1689 till den nya staden i Blekinge. På 1700-talet planerades för att Amiralitetskollegium skulle få ett eget palats i Karlskrona, en byggnad som skulle bli stadens mest monumentala och tjäna som ett värdigt säte för landets marina ledning. Amiralitetstorget, idag en lugn plan utanför Örlogshamnens port, var tänkt att bli hela stadens centrum.

Men det storslagna palatset uppfördes aldrig, eftersom det kungliga envälde som Gustav III införde efter statskuppen 1772 inte hade plats för självstyrande ämbetsverk utanför huvudstaden. 1776 flyttade Amiralitetskollegium tillbaka till Stockholm.

Stumholmen var det svenska marinflygets hemvist under 1900-talets första hälft. Hangarerna, i trä, byggdes på 1920-talet när ett tiotal "flygbåtar" var stationerade i Karlskrona. 1949 avslutades flygverksamheten på Stumholmen. Idag används hangarerna bland annat till utställningar och de utgör en vacker dekor vid den mycket populära badplatsen i viken på Stumholmens östra sida.

Amiralitetskyrkan i trä från 1685 är en av Karlskronas äldsta och mest kända byggnader. Den var i det längsta tänkt som ett provisorium, i väntan på en ny och imponerande stenkatedral för flottans personal. Mellan 1850-talet och 1985 var kyrkan gulmålad. Lägg märke till den välkända fattigbössan "Gubben Rosenbom" till höger om kyrktrappan.

VÄRLDSARVET KARLSKRONA

GAMLA VARVET

På Lindholmen, än idag militärt område, ligger de gamla varvsbyggnaderna – främst den 300 meter långa Repslagarbanan och det ståtliga Wasaskjulet samt även den märkliga Polhemsdockan. Inom örlogshamnens område finns en lång rad andra gamla världsarvsbyggnader men de kan i regel inte besökas.

STUMHOLMEN

På Stumholmen, örlogsflottans gamla "kornbod", äger SFV, utöver Marinmuseums moderna huvudbyggnad, även flera tidigare militära byggnader som försvaret lämnat och som hyrs ut och används till olika ändamål. Ett par av de mest intressanta husen är delar av Marinmuseum – det fantastiska Slup- och barkasskjulet – och flyghangaren.

TROSSÖ

En kärna i världsarvet Karlskrona är helheterna, då främst stadsplanen på Trossö, det vill säga utformningen av Stortorget och de omgivande gatorna. Det är en klassisk rutnätsplan där den högst belägna platsen, Stortorget, ramas in av Fredrikskyrkan och Trefaldighetskyrkan.

BJÖRKHOLMEN

Varsvarbetarnas gamla stadsdel med små låga trähus, ofta byggda i ek, från 1700- och 1800-talen. Här talades förr björkholmska, en extra bred variant av Karlskronadialekten. Björkholmen var som namnet antyder tidigare en egen ö men utfyllnadsarbeten på 1800- och 1900-talen sammanband den med Trossö.

BEFÄSTNINGAR

I världsarvet ingår också en rad anläggningar på öar utanför Trossö och hamninloppet, varav de flesta förvaltas av SFV. Här finns till exempel Drottningkärs sjökastell, Koholmen med sitt kruthus, fästningstornen Kurrholmen och Godnatt samt Basareholmen med gamla förråd och verkstäder.

Men trots att högsta ledningen för flottan lämnade Karlskrona blev Gustav III:s dagar och tiden fram till Sveriges förlust av Finland 1809 stadens stora glansperiod. Detta var nämligen af Chapmans tid, den främste krigsskeppsbyggaren i den svenska historien. F H af Chapman, göteborgare med rötter i Yorkshire, var chef för varvet i Karlskrona 1782–93. Chapman var genial som skeppskonstruktör. Han organiserade om varvet så att det kunde bygga hela 20 nya fartyg på tre år. Varvet i Karlskrona var vid denna tid Sveriges största arbetsplats.

När flottan, rustad för krig mot Ryssland, lämnade Karlskrona 1790 var den större än någonsin – 25 stora skepp, 10 fregatter, 5 repeterfregatter och 16 mindre fartyg. Sjöhistoriker konstaterade senare att den store Lord Nelson endast vid ett tillfälle hade tillgång till en lika stor flotta och det var inför slaget vid Trafalgar.

Den stora mastkranen på det västra varvsområdet som togs i drift 1805 var ett av de allra sist uppförda byggnadsverken som idag ingår i världsarvet.

Men 1800-talet blev en nedgångens tid för örlogsstaden

Karlskrona. Chapmans dagar var förbi. Att stormaktstiden var över gynnade inte heller staden i söder. Efter kriget mot Ryssland och förlusten av Finland var svenska folket krigstrött och intresset för det militära mindre än tidigare.

Varvet i Karlskrona gick på sparlåga och mellan 1805 och 1840 byggdes knappt några fartyg alls. Och skeppen som faktiskt byggdes var inte längre i framkant. När världen i övrigt höll på att gå över till ånga och stål, så byggde man i Karlskrona bara segelfartyg i trä och endast i undantagsfall även med en ångmaskin.

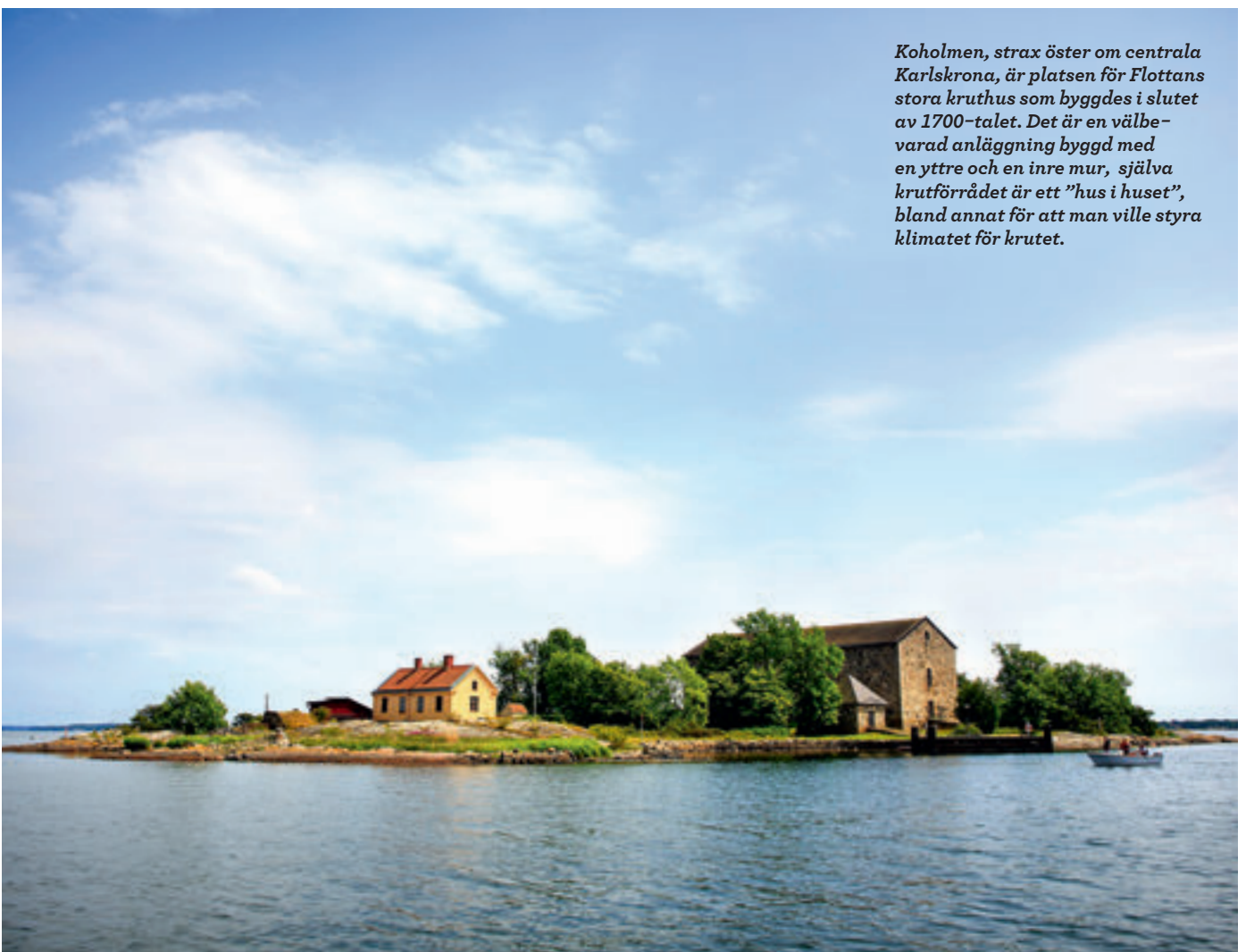
Först på 1880-talet kom skeppsbyggnaden i gång på allvar igen på varvet. Men i den nya tiden med maskiner, propellarar och nya material var det inte längre självklart att de största örlogsfartygen skulle byggas i Karlskrona. Varv i Göteborg, Stockholm och Malmö fick nästan alla stora beställningar medan Karlskrona fick nöja sig med att bygga mindre fartyg. Först i slutet på 1930-talet byggde varvet där sina första stora moderna örlogsfartyg.

Men ännu under mellankrigstiden var Karlskrona den svenska flottans huvudstation. Under och efter andra världskriget tog dock Stockholmsområdet över rollen som huvudstation för flottan, särskilt efter att Berga slott vid Hårsfjärden köpts in för att bli ny marin bas och utbildningscentrum och efter anläggandet av den hypermoderna Musköbasen på 1960-talet.

Marinmuseum på Stumholmen är världsarvsstadens Karlskronas självklara publikmagnet sedan det öppnade i sin nya byggnad 1997. Inte minst sedan ubåtshallen (till höger) med huvudobjektet HMS Neptun invigdes 2014.

Koholmen, strax öster om centrala Karlskrona, är platsen för Flottans stora kruthus som byggdes i slutet av 1700-talet. Det är en välbevarad anläggning byggd med en yttre och en inre mur, själva krutförrådet är ett "hus i huset", bland annat för att man ville styra klimatet för krutet.

Sedan 2005 är dock Marinbasen i Karlskrona den enda flottbasen i Sverige, efter att försvaret minskat sin närvaro i Hårsfjärden-området.

Varvet i Karlskrona lever också vidare och är idag Sveriges enda nybyggnadsvarv för större fartyg.

Karlskronas beroende av marinen blev plågsamt uppenbart under perioder av besparingar på det militära. Under 1800-talet gick staden från tredje till tionde plats på listan över rikets största städer, trots att industrier av olika slag tillkom, bland annat Sveriges första större hattfabrik 1872 och den än idag existerande Karlskrona lampfabrik, grundad 1874.

Men trots försöken att minska beroendet av militären så blev till exempel 1925 års nedrustande försvarsbeslut mer eller mindre en katastrof för Karlskrona som på kort tid förlorade närmare 20 procent av sin befolkning.

Efter andra världskriget satsades mer på att locka större civila företag till Karlskrona och exempelvis så byggde Ericsson en stor fabrik som på 1970-talet hade tusentals anställda men som nu är helt borta.

Så sent som under senare hälften av 1900-talet var Karlskrona mest känd som "Pinan" för många svenskar som tvingats till långa buss- och tågresor för att göra lumpen i den stundtals blåsiga staden. Längre ansågs inte heller staden som särskilt välkomnande för turister, karlskroniterna uppfattades ibland

som kärva och de breda gatorna och det stora torget gapade folktomt på kvällar och helger.

En viktig orsak till att turister började komma till Karlskrona var Selma Lagerlöfs utgivning av Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige, år 1906-07. Människor reste till staden i sydost för att se fattigbössan "gubben Rosenbom" och statyn av Karl XI som i boken jagade Nils genom staden. De sevärdheter som då, för drygt hundra år sen, fanns i övrigt var de tre kyrkorna. Men svenska undersåtar kunde också få högvaktens tillstånd att komma in på det militära området och fritt gå runt på varvet med många av de intressanta byggnader som idag ingår i världsarvet.

Efter andra världskriget begränsades möjligheten till besök på gamla varvsområdet till turer med guide lördagar och söndagar under sommarhalvåret.

Samtidigt slog Karlskrona Örlogsvarvs Museum 1954 upp sina portar i den gamla skeppsgossekasernen, utanför Högvakten. 1963 bytte detta museum namn till Marinmuseum som förblev i skeppsgossekasernen fram till 1997. Då stod Marinmuseums nya prisbelönta byggnad klar på Stumholmen, en annan del av det militära Karlskrona men som i slutet av 1980-talet blev ett civilt område – idag något av hjärtat i världsarvet Karlskrona.

Tiden kring öppnandet av nya Marinmuseum och den strax efter följande världsarvsförklaringen blev något av en vändpunkt för Karlskrona och idag är besöksnäringen en av stadens absolut viktigaste näringssektorer. *

”VI VILL FYLLA BYGGNADERNA MED INNEHÅLL”

STATENS FASTIGHETSVERK är en av ägarna och förvaltar delar av världsarvet Karlskrona men det är även många andra inblandade, vilket komplicerar arbetet att göra världsarvet tydligt för besökare.

Men nyligen tecknades ett tioårigt utvecklingsavtal med Karlskrona kommun (läs mer på sid 4).

– Vi har länge behövt resurser för att utveckla den publika verksamheten och för att bättre kunna förklara vad världsarvet är. Inte minst handlar det om att fokusera på helheten och inte bara på de olika delarna som ingår. För oss är det en stor utmaning att

fylla alla byggnadsverk vi har med meningsfull verksamhet, säger SFV:s fastighetschef Anders Magnusson som är mycket nöjd med det nya avtalet.

Han har idéer och tankar kring många av sina objekt men när han, jag och fotografen Mattias stiger i land på Koholmen, strax öster om Trossö, på vilket det står ett unikt gammalt kruthus säger han lite uppgivet:

– Jag vet inte riktigt vad vi ska göra av detta. Här har vi ingen verksamhet alls idag förutom att vi sedan många år hyr ut vaktstugan som sommarbostad för en privatperson. Det här är ju egentligen en helt unik

och välbevarad historisk plats och anläggning där man förr hanterade flottans krut. Men för sig själv räcker det inte, det måste till något mer, menar Anders Magnusson.

En tanke vore att iscensätta den farliga kruthanteringen för besökare och göra den mer medryckande och förstående.

– Att visa hur arbetet gick till skulle kunna göra Koholmen till en aktivitet i världsarvet och även göra det lättare för besökare att förstå helheten. Men kravet på tillgänglighet är alltid en stor utmaning i våra historiska miljöer liksom även de säkerhetskrav som finns, framhåller Anders Magnusson.

VÄRLDSARV: LAPONIA

Exceptionella vyer

KVÄLLSSOLEN SÄNKER SIG så sakteliga över sjön Áhkájávrrre och fjällmassivet Áhkká (till vänster). Áhkká – gumman eller gudinnan på samiska – och dess tretton toppar är en utmaning för hugade vandrare. Men belöningen är inte så illa: att blicka ut från fjällkedjan, som bildades för runt 55 miljoner år sedan, är en upplevelse utöver det vanliga.

Áhkká ligger i Stora Sjöfallets nationalpark och är en del av världsarvet Laponia, i nordvästra Lappland. Här ingår ytterligare tre nationalparker och två naturreservat. Statens fastighetsverk är markägare till bland annat Sjaunja och större delen av Stubba naturreservat.

I Laponia blandas branta fjällmassiv, glaciärer i trånga dalgångar med myrar, urskog och stora vattensystem. ”Enastående naturfenomen med exceptionell skönhet”, skrev Unesco

i sin motivering när Laponia utnämndes till världsarv 1996.

Alltsedan förhistorisk tid har samerna dessutom använt Laponia som betesmark för sina renhjordar, vilket har satt sin prägel på landskapet. Samerna följer renarna på deras uråldriga vandringar, idag med hjälp av gps och helikopter. Den levande samekulturen är också ett viktigt skäl till att området finns med på världsarvslistan.

Sedan 2013 sker förvaltningen av Laponia genom organisationen Laponiatjuottjudus. Här ingår samtliga samebyar tillsammans med berörda kommuner och myndigheter.

Hur tar man sig då lättast in i detta mäktiga naturområde? Enklast är att åka till Gällivare och ta en buss till Ritsem eller Porjus. Även Jokkmokk är en bra inkörsport till Sveriges största världsarv.

TEXT JOHAN WICKSTRÖM

STADEN SOM FÖRSVANN

I drygt 200 år var Birka en av de ledande handelsstäderna i norra Europa. Sedan försvann den under oklara omständigheter från kartan. Följ med till ett av Sveriges klassiska världsarv, Birka och Hovgården.

TEXT Johan Wickström FOTO Melker Dahlstrand

Hovgården på Adelsö – mittemot Björkö där Birka låg – var på 700-talet det maktcentrum där Svea rike administrerades och kristnades. Fornlämningsområdet bestod av byggnader, gravfält, tingsplats, runstenar och andra anläggningar. Adelsö kyrka från 1100-talet är äldre än ruinen efter Alsnö hus, Magnus Ladulås sommarresidens.

Det krävs god fantasi och en bra guide för att föreställa sig hus och folkmyller på 750-talet i Sveriges första stad, Birka på Björkö, med sina 800 invånare. Ön ligger intill Adelsö där kungen bodde och övervakade den världsomspännande handeln. På höjden syns Hemlanden, stadens stora gravfält med 1 600 gravar.

Smycken, mynt, yxor, guldtrådsförsedda textilier och spelpjäser av glas. Det var bara några av de fynd som arkeologen Hjalmar Stolpe fann i grav 750. Den fjorton meter breda kammargraven är en av de hundratals gravar som Stolpe undersökte under sina utgrävningar på Björkö under 1870–80-talet.

Sedan Hjalmar Stolpe satte spaden i jorden har arkeologerna grävt upp hundratalsentals föremål på den lilla mälarön. Kombinerat med de skriftliga källor som finns, framför allt den samtida skildringen "Vita Ansgarii" av ärkebiskopen Rimbert, kan arkeologer och historiker med hjälp av fynden pussla ihop en bild av vardagslivet i Birka och på Hovgården. Men det är en komplex bild med många frågetecken.

Som besökare på dagens Björkö är det framför allt de hundratals gravhögar som fastnar i blickfånget. Gravarna omgärdar det som en gång var själva staden Birka – en av de största handelsplatserna i norra Europa under 800–900-talen.

Unesco utnämnde området till världsarv 1993 med motive-
ringen: "Birka är en av de mest kompletta och orörda vikinga-
tida handelsplatserna från åren 700–900". Formuleringen kan
dock ge fel associationer. Av själva staden finns få delar kvar
ovan jord. Sedan hundratals år tillbaka har bönder odlat upp
den bördiga jorden. Och sedan dess har vattennivån samtidigt

sänkts med flera meter, vilket gjort att ön idag är betydligt större än då. Så det är ett annorlunda landskap som vi tittar ut över denna augustieftermiddag jämfört med vad Birkaborna såg för drygt tusen år sedan.

Runt staden låg en 750 meter lång vall.

– Du kan se gränsen för stadsvallen där i fältet, som en mörk rand på marken, säger Lena Flodin, arkeolog på Statens fastighetsverk, och pekar ut mot åkern.

Att gå omkring i världsarvet Birka och Hovgården utan någon guidning är inte helt enkelt. Området kräver förklaringar och sammanhang. Annars blir det mest en naturupplevelse, om än en fin sådan. Här går kossor och får och betar bland de fridfulla kullarna och äter upp det mesta runt gravarna, utom den bittra röllekan.

Men vad är det då som är så speciellt med denna plats?

Vi får backa bandet till år 750. Det var då köpmän och hantverkare började slå sig ned i Birka, som av hävd brukar kallas Sveriges första stad. Troligen var det sveakungen som bestämde att platsen skulle anläggas här i den skyddade viken, nära hans kungsgård Hovgården på Adelsö mitt emot. På så sätt kunde kungen kontrollera den lönsamma handeln på mälarundet, som då var en vik som gick rakt ut i Östersjön.

Guld, silver, glas, kryddor, keramik och exklusiva sidentyger fraktades från södra Europa och från Asien via Ryssland. Från

Bland gravfynden finns många exempel på fint hantverk, bland annat smycken och kammar.

Birkamuseets modell gör det lättare för besökare att förstå Birkas storhet som stad och handelsplats och att levandegöra det som för ett otränat öga idag bara är ängar och kullar.

Birka kunde köpmännen ta med sig pälsverk, järn, hudar och horn, som tagits hit från inlandet. En hel del varor producerades också på plats. I Birka fanns många typer av hantverk, bland annat bronsgjutier, smedjor och pärlmakerier. En del av det vackra hantverket kan beskådas på öns museum, där stadsmiljöerna levandegjorts i form av detaljrika modeller där man nästan kan känna livets puls och ana ljuden från de smala gränderna.

Den omfattande varuhandeln lockade också plundrare. I en av de skriftliga källorna berättas till exempel om hur den landsförvisade kungen Anund kom med 32 skepp för att plundra Birka. Men tack vare mutor och förhandlingar skonades staden. Invånarna i Birka drog sig troligen undan till den borganläggning vars försvarsvall fortfarande är tydligt markerad.

Här uppe i det forna borgområdet står nu Ansgarskorset, uppställt 1834 till minne av munken Ansgar, 1000 år efter hans ankomst. I skriftliga källor omnämns Birka i samband med Ansgars resor för att kristna vikingarna i norr under 830-talet. Det gick sisådär. Vissa av Birkaborna lät döpa sig, men gravfynden visar att många höll fast vid sin asatro.

Utsikten från den forna borgen är milsvid och hänförande. – Här nedanför var det vatten och så hade de muren runt om. Så det var ett bra försvarsläge, konstaterar Lena Flodin och tar oss över åkern där en gång stadsgränsen låg.

Det är svårt att riktigt greppa att en vikingastad legat här. Men utgrävningarna visar på en tydlig stadsstruktur med 700–800 invånare. Husen låg i rader omgärdade av små gårdar. De hade ett eller två rum, med en härd i mitten och några lufthål i sidorna.

Gatulivet var troligen intensivt och stanken bedövande: allt avfall från mat och hushåll slängdes ut på gårdarna.

Det var ett hårt liv. Uppemot hälften av alla barn dog innan de ens fyllt tio år.

Men vissa invånare hade det bättre ställt. På Borgberget och utanför den vanliga staden låg några större hallbyggnader, som med de dyrbara föremål som hittats i gravarna vittnar om en strikt hierarkisk samhällsordning.

På vägen tillbaka går vi förbi en kvadratisk stensättning nära sjökanten. Troligen är det ett fundament till en av de många bryggor som gick ut från staden. Det var långa träbryggor, uppemot hundra meter långa, där handeln bedrevs såväl sommar som vinter. En bit ut i vattnet har arkeologerna funnit pålar som utgjorde ett slags befästningsverk mot inkräktare.

»Det var ett hårt liv. Uppemot hälften av alla barn dog innan de fyllt tio år.«

Från Björkösbrygga åker vi till Hovgården på en blöt färd över Mälaren. Troligen styrdes Birka från kungsgården på Hovgården. Här finns rester av en hamnanläggning från Birkas storhetstid. Bredvid ser vi den runsten som Tolir lät rista till "kunuki" eller kungen – det första skriftliga belägg vi har för en kung i Sverige.

– Runstenen skulle ses av de besökare som kom hit. Det var ju lite som dåtidens skyltar, och på den tiden var de här stenarna betydligt mer färgstarka än idag, förklarar Lena Flodin.

Besökarna såg också de tre stora kungshögarna som vilar här bredvid kyrkan. De är mångdubbelt högre än de vanliga gravkullarna och signalerar makt. Enligt sägnen är det kungarna Björn, Olof och Erik som har sin sista vila här.

En bit bort finns också de få synliga resterna ovan jord av världsarvet: grunden till Alsnö hus. I denna praktfulla tegelbyggnad lät kung Magnus Ladulås kalla in till ett stormöte 1279 där den svenska adeln fick sina rättigheter. Huset brändes dock ned redan i slutet av 1300-talet och det är dess ruiner vi nu kan beskåda på plats.

Under och nedanför lämningarna av Alsnö hus låg troligen

Runstenen vid Hovgården.

den gamla kungsgården, maktcentret under Birkatiden. Rester av den har hittats vid utgrävningar och kan anas i de terrasser som finns runt ruinen.

Birka uppstod omkring 750 och övergavs redan på 970-talet. Vad var det egentligen som hände? Det finns gott om spekulationer – landhöjning, krigsförluster eller andra maktförskjutningar. Men det finns inga säkra svar på den frågan. Klart är att invånarna försvann och att husen förföll eller brann upp.

I Hovgården fortsatte dock livet efter Birkas nedgång. Men successivt avtog platsens betydelse. Birka ersattes av en ny maktbas, den nygrun-

dade staden Sigtuna.

I historieböckerna fortsatte dock Birka att vara en betydelsefull plats. Än så länge har bara en bråkdel grävts ut, men kunskaperna om platsen har ändå ökat markant under senare år genom georadarundersökningar där marken scannats av med elektromagnetiska signaler.

Troligen kommer bilden av Birka och Hovgården fortsätta att utvecklas i takt med att nya fynd upptäcks. Platsen må vara stillsam och tyst, men historien under jord är fortfarande levande materia för Hjalmar Stolpes nutida efterföljare. *

➔ **Läs mer på webben:** [Birkaportalen – historiska.se/birka.se](http://Birkaportalen-historiska.se/birka.se)

”VI VILL SKAPA EN LEVANDE BERÄTTELSE OM VÄRLDSARVET”

NÄR MAN GÅR ute på Birka är det tyst och fridfullt, nästan sakralt.

– Det är en utmaning att skapa en levande historia om Birka för de besökare som kommer hit, säger Eva Rosander, kommunikator på Statens fastighetsverk.

SVF tog över ansvaret för världsarvet Birka/Hovgården den 1 januari 2015 och arbetar nu tillsammans med flera av aktörerna för att utveckla Birka och Hovgården som besöksmål.

– Nu håller vi på att sätta upp nya informationsskyltar här. Men på sikt vill vi försöka hitta nya sätt att levandegöra det här världsarvet.

Arbetsmetoden kallas Interpretation och handlar om att binda samman det intellektuella och faktamässiga med det emotionella.

– Vi vill försöka göra så att besökaren kan ta in platsen på ett känslomässigt sätt. Ett sätt skulle kunna vara att exemplifiera och utgå från konkreta

mänskliga öden. Då får man med mycket fakta på köpet, säger Eva Rosander.

Eftersom det är tätt mellan fornlämningarna kan man inte gräva ner fundament för skyltar på de platser där det egentligen finns mest att berätta.

– Det måste vi lösa på andra fiffiga sätt. Vi vill ju att fler ska upptäcka Birka och Hovgården och förstå det unika med platsen. Men då krävs det resurser också, konstaterar Eva Rosander.

I den uppbyggda byn på Björkö kan man leva vikingaliv på plats. Husen är byggda enligt dåtidens lösningar, till exempel av flätverk och lera.

I år är det 500 år sedan drottning Margareta Eriksdotter föddes. Gustav Vasas andra och mest älskade hustru fick en betydelsefull ställning på hovet. Men äktenskapet höll på att stupa från början.

TEXT *Anna Margaretha Alströmer* ILLUSTRATION *Tzenko Stoyanov*

Anekdoten: Drottningen som gick sin egen väg

”VAD BETYDER DETTA?”

När Gustav Vasa träder in ser han sin hustru drottning Margareta Eriksdotter med Svante Sture på knä framför sig. Året är 1537.

Svante var Margaretas första kärlek innan Gustav Vasa kom in i hennes liv. Under en längre tid befann sig Svante Sture utomlands för att studera. Hans Margareta skulle vänta på honom tills han kom hem igen. Men mycket hände under de fyra år han var bortrest. När han kom tillbaka fick han höra att hans käraste året innan hade gift sig med Gustav Vasa. Svante Sture bestämmer sig därför att söka upp sin kärlek och finner henne på Stockholms slott.

Där ligger han på knä när kung Gustav dyker upp och finner dem tillsammans. Drottningen förklarar snabbt:

”Han begär att få min syster Märta till äkta.”

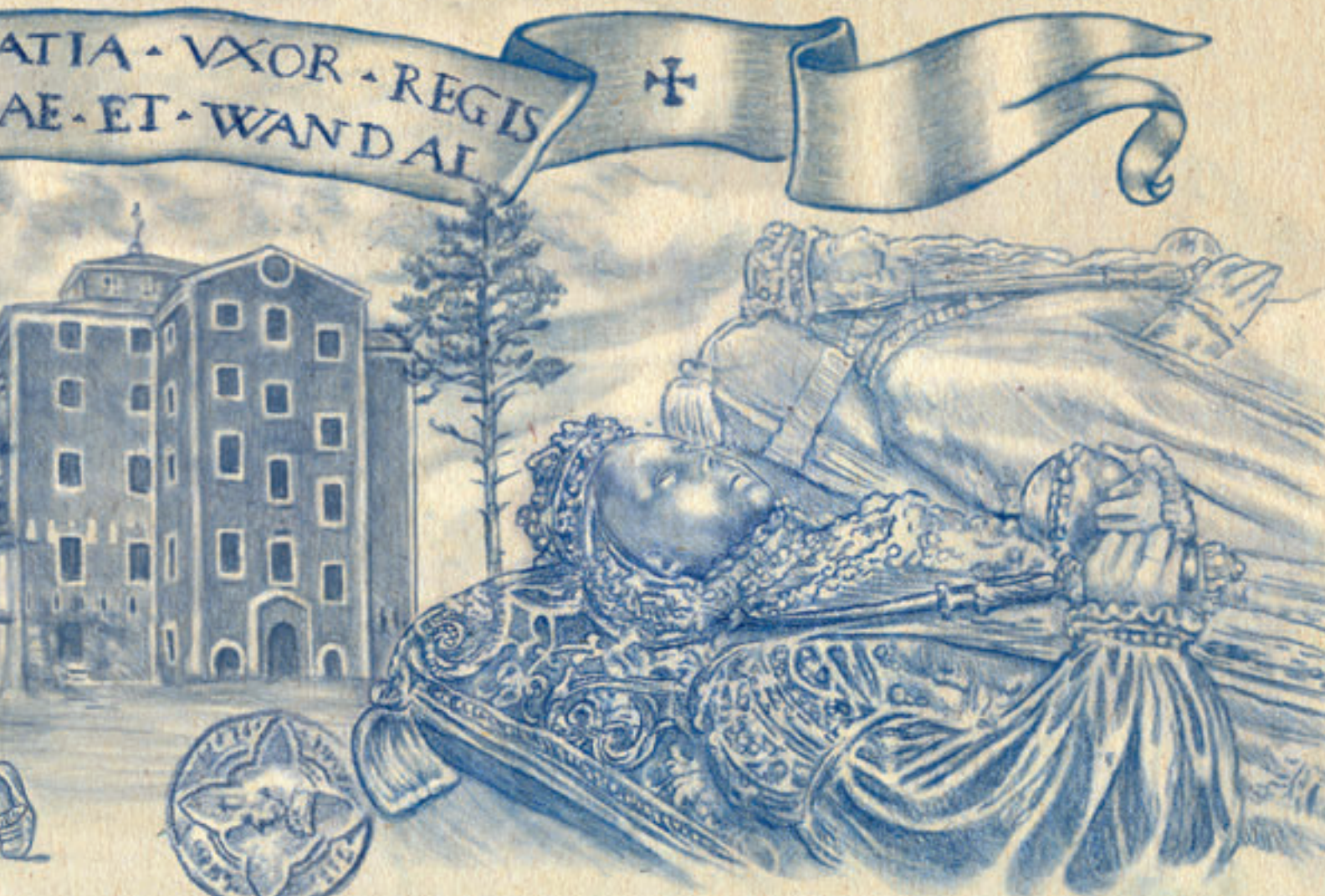
Lugnad av denna förklaring säger kungen:

”Det må vara honom beviljat.”

Historien, som omnämns i Grimbergs Svenska folkets underbara öden, vill lyfta fram kvickheten i tanken hos den unga drottningen som sedermera skulle föda tio barn, varav två blivande kungar.

MARGARETA LEIJONHUFVUD föddes den 1 januari 1516. Mamman Ebba Eriksdotter Vasa var syssling till Gustav Vasa och hennes pappa Erik Abrahamsson Leijonhufvud var riksråd och riddare. Som femåring flyttade hon med sin mamma och sina syskon till en borg på ön Loholmen, beläget utanför Alingsås, efter att pappa Erik blivit avrättad i samband med

Stockholms blodbad 1520. Här bodde hon i femton år innan Gustav Vasa tog henne till sin hustru. Han var 40 år och den blivande drottningen 20.

Att vara gift med Gustav Vasa var nog ingen lätt uppgift. Kungen var känd som temperamentsfull och hänsynslös, men Margareta Eriksdotter lyckades med sitt blida väsen dämpa hans oro och lynnighet. I Gustav Vasas brev till henne finner man en omsorg om både henne och deras barn.

Margareta agerade aktivt på olika sätt och hennes betydelse växte med tiden. Många av breven – både Gustav Vasas och Margaretas – visar hur hon handlar med en drottningens auktoritet. Hennes roll var betydelsefull och hon fick möjligheter att agera på ett sätt som var ovanligt för kvinnor på den tiden. Maken gav henne åtskilliga uppdrag. Hon skulle till exempel ingå i en eventuell förmyndarregering om Gustav Vasa skulle avlida innan sonen Erik blivit myndig. Ett annat av hennes uppdrag var att kontrollera godsägare så att de inte missbrukade sin ställning och begick övergrepp mot bönder.

MARGARETAS ROLL VAR också värdefull inom 1500-talets släkt- och vänskapsförhållanden. Det visar den samling privata brev som Margareta skickade till systemen Märta, som för övrigt gifte sig med Svante Sture till slut. Systemen kom med angelägen önskemål från maken, till exempel begäran om förlåningar, som Margareta hanterade diplomatiskt.

Plikttrogen, ordentlig och ansvarstagande är adjektiv som

använts för att beskriva Margareta. Hon behöll också sin katolska tro livet igenom – alltmedan maken genomdrev reformationen och bröt med påven.

På denna tid hade de kungliga ingen fast bostad utan de flyttade när mat och dryck i vishusen tog slut. Det kunde innebära åtskilliga flyttlass per år till de olika slotten och kungsgårdarna. Att flytta på den tiden var en påfrestande händelse. Detta kombinerat med allt arbete, Gustavs erkända humörsvingningar och omsorgen för alla barnen tog hårt på drottningens krafter.

UNDER SOMMAREN 1551 blev Margareta sjuk och den 26

augusti avled hon på Tynnelsö slott vid Mälaren. Gustav Vasa tog hennes bortgång mycket hårt och enligt samtida källor var han efter den dagen "aldrig så lustig till sin lekamen som tillförne". Hon testamenterade över 8 000 mark i gåvor till domkyrkor, hospital, skolstugor och fattiga.

På sin dödsbädd tackade Margareta sin make för sin ställning som drottning, bad om ursäkt för att hon inte visat sig värdig positionen och bad sina barn att hålla sams, enligt historieskrivaren Aegidius Girs nedteckningar. Bara 35 år gammal hade denna drottning dock lyckats sätta stora avtryck i sin samtid.

Och hennes arv lever vidare: nu 500 år senare kan vi konstatera att Margareta blev stammoder till nästan alla Europas kungahus. Till exempel är vår kronprinsessa Victoria släkt i rakt nedstigande led, på sin farfars farmors sida. *

»Margareta blev stammoder till nästan alla Europas kungahus.«

Mats-Ola Ericsson och
Joakim Lind på Borghamns
Stenförädling mäter upp
kalkstensskivor.

Kalkstensens VAGGA

Från Borghamn skeppades under flera hundra år sten till många av de byggnader som idag tillhör vårt kulturarv – Alvastra kloster, Karlsborgs fästning, Göta kanal och Nationalmuseum. Och kalkstensindustrin lever än idag i det lilla samhället vid Vättern.

TEXT Kristin Mörck FOTO Jeppe Gustafsson

Den svenska kalkstenen är ungefär 500 miljoner år och består av kalkhaltigt slam och skalrester från forntida djur. Färgen på stenen kan variera, från gråbrun till grå och röd. Kalkstenen är mjukare än exempelvis granit och kunde därför brytas och bearbetas redan under medeltiden.

Anveckningar från kronans arbetsläger i Borghamn 1854: "Liket av 589 Urberg översändes jämte Urbergs alla begagnade persedlar med dagens båt till fästningen då han ej får begravas på Rogslösa kyrka enligt kyrkans beslut."

Det är lätt att se bilden framför sig: båten som kämpar sig över de kalla vägorna med den döde arbetarens kropp. En kropp som tidigare var stark och som med hjälp av borr, slägga och kil bröt den sten som fraktades iväg över samma vatten.

I Borghamns hamnområde bodde under den här tiden de som ingen ville veta av. Det var straffade tjuvar och lösdrivare som skickades hit från Karlsborg för att bryta kalksten. Stenen hyvlades, höggs och skeppades sedan över till byggnationen av fästningen och till Nationalmuseum i Stockholm. Arbetet var hårt och människor skadades eller dog i stenens spår. När fångarna inte arbetade drog de runt i trakten. De stal och hotade, skapade oro och förbittring.

Samma plats, nästan två sekel senare. Byn består, lite förenklat, av två korsande vägar. Den ena går via loppiset och lanthandeln mot hamnen, den andra via värdshuset och förskolan mot Hovanäs. På var sida om byn ligger en stenindustri – Borghamns stenförädling vid Hovanäsviken och Borghamnsten vid hamnen. Claes Westling och Kristina Tengvall sitter på bänken vid lanthandeln och studerar

historiskt källmaterial. Materialet handlar om byns långa historia av stenhantling. Redan på 1100-talet började kalksten brytas här. Det var franska munkar som tog med sig kunskapen från kontinenten.

Den första stenen skeppades några kilometer söderut där den användes för att bygga Alvastra kloster och sedan följde flera medeltida kyrkor. Höjdpunkten kom i början på 1800-talet då Borghamns sten användes vid byggandet av Göta kanal.

Claes Westling är historiker och aktiv i det lokala byalaget Östgötadal. Tillsammans med guideföreningen i Vadstena har man i år startat sommarguidningar på temat sten.

– Området vid hamnen är oexploaterat och många känner inte till hur viktig platsen var en gång i tiden. Jag tilltalas av den orörda känslan, säger Kristina Tengvall, en av sommarens guider.

VID INFARTEN TILL Borghamns stenförädling står Mats-Ola Ericsson och mäter upp kalkstensskivor som står staplade mot varandra i långa rader. Framför honom öppnar sig kalkstensbrottet. Mats-Ola är stenhuggare i tredje generationen och hans företag är en avknoppning från ortens ursprungliga kalkstensindustri. När fångarna slutade bryta sten på slutet av 1800-talet drevs verksamheten vidare i privat regi. På 1950-talet bestämde sig en av stenarbetarna, Mats-Olas farfar, för att öppna ett eget konkurrerande brott norr om samhället.

BORGHAMNS KALKSTEN TILL NATIONALMUSEUM

När Nationalmuseum byggdes under 1846–66 användes Borghamnskalksten till fasader och golv. Sten från samma ort används nu återigen när museet genomgår en omfattande restaurering. Malin Myrin, projektledare på Statens fastighetsverk, berättar att fasaden var i dåligt skick med sprickor och lösa stenbitar. Förutom att se till att fastigheten är säker för besökare har det varit viktigt att inte bryta fasadens färgkombination.

– Den skadade stenen ersätts med sten i samma kulör. Stenföretagen i Borghamn vet exakt var i brotten nyanserna finns och de har samarbetat med varandra för att få fram rätt sten, säger hon.

När de nya stenarna är på plats kommer det dock att dröja ett tag tills de smälter in i fasaden.

– I början syns det tydligt var den nyhuggna stenen sitter, men efter några regnskuror både mörknar och gulnar den. Efter tio år ser man inte längre någon skillnad mellan gamla och nya delar.

Drygt tusen stendetaljer kommer att vara utbytta när museet återinvigs under 2018.

»Det var straffade tjuvar och lösdrivare som skickades hit från Karlsborg för att bryta kalksten.«

Vid brottet i Hovanäs bryts kalkstenen av ett särskilt stenteknikföretag under två månader per år. Då pumpas brottets klargröna vatten ut till en lagom nivå och sedan sågas stenen med en stor diamantsåg. Annorlunda var det under företagets första decennier då flera män arbetade i brottet på heltid. Mats-Ola pekar på en spricka i ett av stenblocken. I kalkstensberget löper sprickor på både längden och tvären. I de naturliga sprickorna är stenen lätt att bryta och det underlätade mycket när brytningen gjordes för hand. Han visar också kärnstenen, det skikt av stenen som inte innehåller lerklov och som har tillräckligt bra kvalitet för att användas vid fasadrestaureringar.

– Förr var arbetet tungt och man kunde inte sortera bort sten på det sätt vi gör idag. Det gjorde att lerklov hamnade i

fasader. Leran drog till sig fukt som gjorde att stenen till slut började vittra, förklarar han.

Utanför verkstadsbyggnaden ligger profilerade kalkstenslistor som ska levereras till Stockholm och den pågående restaureringen av Nationalmuseum. Roger Larsson är en av landets få stenmästare och han gör de flesta av företagets restaureringsarbeten. Nästa projekt är att hugga sex blomdetaljer till kapitälerna vid museets entré. Tekniken är densamma som i stenhuggeriets begynnelse. Det enda som förändrats är att klubban idag är av plast istället för trä och att man nuförtiden använder mejslar med diamantstål istället för blötjärn. De förr så viktiga smederna har helt försvunnit från stenindustrin.

VI ÅTERVÄNDER TILL hamnområdet där allt började för snart tusen år sedan. Brottet som nu är igenfyllt fanns då nära vattnet, precis vid kanten av Omberg. Idag bryter man på en plats några hundra meter därifrån. Med Kristina Tengvalls hjälp hittar vi några bortglömda byggnader från 1800-talet, till exempel smedjan och en bagarstuga. Vissa av dem är förfallna och liknar ruiner.

Att byggnaderna och resterna från kalkstensindustrin tillåts förfalla tror Kristina Tengvall delvis beror på att hamnområdet med tiden kom att förknippas med något negativt.

– Den sociala oron under Karlsborgstiden skapade ett sår som inte ville läka. Många Borghamnsbor valde kanske att glömma istället för att försöka hålla historien vid liv. *

FOTO GÖRAN EKERBERG

Uppåt väggarna på Salsta slott

NU ÄR ARBETET med att rädda de unika stofflädertapeterna i Salsta slotts riddarsal avslutat. Samtidigt har Statens fastighetsverk förbättrat slottets inomhusmiljö. Förhoppningen är att de genomförda åtgärderna ska förlänga de italienska tapeternas liv med ytterligare 50 till 100 år. Tapeterna i rött och guld har suttit på samma plats sedan 1708, då greve Nils Bielke och hans hustru Eva Horn inredde sin bostad.

FOTO SFV

SOMMARJOBB FÖR KOSSORNA

DEN LÅNGA OCH varma sommaren inverkarde menligt på grödorna och skörden. Trots det har fyra kvigor haft fullt upp med att hålla efter gräsväxten vid Johannisborgs slottsruin i Norrköping.

Under sommaren hade Statens fastighetsverk hjälp av fyrfotade gräsklippare för att både vårda slottsruinens kulturhistoriska värde och gynna den biologiska mångfalden. Kvigorna stannar på sin post in på hösten.

FOTO SFV

GLAS- OCH STÅLUNIONEN

OM TVÅ ÅR, 2018, ska Nationalmuseum i Stockholm slå upp portarna och bjuda sina besökare på såväl nyrenoverade lokaler som mer konst på fler ytor. Nytt är också det stjärnmönstrade glastak som läggs över ljusgårdarna. I detta nu tillverkas glastaket stålkonstruktion. Delarna har skurits till i Skåne för att sen monteras på plats i Iggesund. Nu ska alla bitar svetsas fast, blästras och målas. Sedan ska det 25 ton tunga taket lyftas på pråm för leverans.

ILLUSTRATION ERIK DAHLBERG

ÅTERUPPTÄCKT HUS VID GRIPSHOLM

SEDAN 1691, då drottning Ulrika Eleonora lät uppföra byggnaden, har Ståthållarflygeln varit en del av Gripsholms slott. På grund av hussvampsangrepp genomfördes nyligen en noggrann undersökning av platsen. Då upptäcktes bland annat en tio meter lång grundmur som sträcker sig in under flygelns grund. Muren är förmodligen en rest av den äldre byggnad som låg på platsen och som revs i slutet av 1600-talet.

FOTO SFV

NYA BROAR TILL SLOTTSRUINEN

PÅ EN HOLME i Helgasjön strax norr om Växjö ligger Kronobergs slottsruin med anor från 1400-talet. Gångbroarna till ruinen är inte fullt så gamla men har under en tid varit i dåligt skick. Statens fastighetsverk kommer därför att ersätta dem med två nya träbroar under hösten. Broarna beräknas vara klara i början av nästa år. Ruinen är ett populärt besöksmål och en av de kulturfastigheter som Statens fastighetsverk övertog från Riksantikvarieämbetet 2015.

Ett delikat uppdrag

Vi lever i en tid då hållbarhet får en allt mer central plats i samhället och bland företag. I spåren av klimatförändringarna ser vi redan nu en ökning av extrema väderfenomen som orkaner, värmeböljor och översvämningar. Det är en utveckling som får allvarliga konsekvenser på flera sätt. Samtidigt har möjligheterna till en verklig omställning aldrig varit så goda som nu. Allt fler, från företag och politiker till privatpersoner och organisationer, inser vilka vinster som kan nås genom ett aktivt hållbarhetsarbete. Det börjar växa fram en samsyn om att hållbarhet också är mer ekonomiskt smart.

2015 var ett viktigt år för arbetet för en global hållbar utveckling. Klimatavtalet i Paris och Agenda 2030 med de nya globala målen la under året grunden för det fortsatta arbetet för en mer hållbar värld. Regeringen har satt klimat- och miljöfrågan som en av sina främsta prioriteringar sedan tillträdet. De nya internationella ramverken innebär att svenska myndigheter nu ges ytterligare stöd i att utveckla sitt hållbarhetsarbete.

FÖR STATENS FASTIGHETSVERK är hållbarhetsarbetet på många sätt en naturlig del av myndighetens verksamhet. Det gäller inte minst uppdraget att bevara och utveckla våra kulturmiljöer och byggnader med kulturhistoriska värden. Vårt kulturarv är en viktig del av vår gemensamma historia och något vi måste arbeta för att göra tillgängligt även för kommande generationer.

Statens fastighetsverk spelar också en viktig roll i arbetet för att uppnå våra nationella miljömål. Förvaltningen av statens

FOTO KRISTIAN POHL/REGERINGSKANSLIET

»*SFV inser värdet av att dela med sig av sina kunskaper.*«

skogs- och markområden är särskilt betydelsefull. Skogen är en nyckel i arbetet för en hållbar utveckling, inte minst på grund av den biologiska mångfalden och trädens förmåga att binda koldioxid. Men skogen bidrar även med sociala värden som möjligheter till friluftsliv och rekreation. Att få komma ut i skogen är för många av oss ett värdefullt sätt att koppla av. För att vi också fortsättningsvis ska kunna ta del av allt som skogen ger oss krävs ett omsorgsfullt skogsbruk som bygger på hänsyn till lokalsamhällen och miljö.

ATT HUSHÅLLA MED våra gemensamma resurser är centralt för att uppnå en hållbar utveckling. Arbetet med att minska energiförbrukningen och öka användningen av förnybar energi är en viktig del i det hållbarhetsarbete som Statens fastighetsverk bedriver. Att öka

energieffektiviteten i kulturhistoriskt värdefulla miljöer är ett delikat uppdrag som kräver såväl omsorg som kreativitet. Det är därför glädjande att Statens fastighetsverk förra året tog emot utmärkelsen "Årets energirådgivare". Utmärkelsen visar att myndigheten även inser värdet av att dela med sig av sina kunskaper och inspirera andra till ett mer ambitiöst arbete för minskad energiförbrukning.

För att en hållbar utveckling ska bli verklig krävs inte bara att alla delar av samhället bidrar. Staten ska vara en föregångare. Det innebär också att vi måste ha ett helhetsperspektiv på hållbarhetsfrågorna och se till att de genomsyrar hela verksamheter och arbetssätt. Jag ser fram emot att fortsätta följa hur Statens fastighetsverks hållbarhetsarbete utvecklas.

PER BOLUND, finansmarknads- och konsumentminister, biträdande finansminister

– Ursäkta, var är mitt slott?

– Här!

Vad vill du göra idag? Besöka ett slott, äta lunch på en fästning eller varför inte njuta av utsikten från en fyr? Vi hjälper dig att hitta utflyktsmål och visar vägen dit.

Allt du behöver göra är att ladda ner Sevärt, vår app för iPhone och Android. Leta i kartan eller bläddra i listan och peka så tar vi dig på upptäcktsfärd till natur och kultur! Välkommen!

Statens fastighetsverk

P.S. Om du inte har en smartphone hittar du sevärdheterna på www.sfv.se/sevart

